

Dalmatia u zemljopisu Alfreda Velikoga

Akademik, Radoslav KATIČIĆ

Razred za filološke znanosti HAZU, HR - 10000 Zagreb, Hebrangova 1

Institut für Slavistik der Universität Wien, A-1090 Wien, Spitalgasse 2-4

U ovoj se raspravi prikazuje anglosaska obradba kasnoantičke opće povijesti Pavla Orozija iz pera ili iz škole engleskoga kralja Alfreda Velikoga kao vrela za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest. Prikazuje se i tumači sve što u toj obradbi stoji, a relevantno je za tu povijest. Brižljivo se uspoređuje s latinskim predloškom, gdje ga ima. Razmatra se i njezino nedavno objavljeno tumačenje po kojem se u tom vrelu prepoznaje vijest da je granica između Hrvatske i Bugarske u drugoj polovici 9. stoljeća bila na Dunavu i pokazuje se da ono nema temelja, ali je njegovo objavljivanje ipak vrlo zaslužno jer upozorava na te vijesti, koje doista pokazuju da je granica između hrvatske i bugarske tada postojala i da je tekla negdje u širem području Podunavlja. Time se dodatno potvrđuje ono što se već razabire iz oskudnih podataka drugih ranosrednjovjekovnih vrela.

Među vrela za povijest ranoga hrvatskog srednjovjekovlja ubraja se i zemljopis engleskoga kralja u Wessexu Alfreda Velikoga (871-899). U našoj je historiografiji prvi na to upozorio već Rački¹, ali se ona slabo time bavila. Tako se u kazalima velikih sinteza Šišićeve (1925), Nade Klaić (1971) i Goldsteinovoj (1995) uopće ne pojavljuje, a u Budakovoj (1994) spominje se samo usput, i to na poticaj stranoga autora. U najnovije su vrijeme Sokolov: upozorili na do sada neuočene vijesti toga vrela². Te za nas nove vijesti otvaraju važna pitanja hrvatske povijesti u drugoj polovici 9. stoljeća. Filologija ranoga hrvatskog srednjovjekovlja ostaje stoga nepotpuna ako se vijesti kralja Alfreda ne istraže i s toga gledišta, to više što su izdanja, komentari i druga literatura o njemu teže pristupačni, a i jezik, stari anglosaski, u nas je malo komu poznat i razumljiv. Te se vijesti vežu za ime *Dalmatia*, pa je filološki pristup tomu tekstu izrazito onomastički. Ovomu je prinosu svrha da donekle ispuni tu prazninu.

Osobito mi je drago što se ovim prinosom pridružujem kolegama, suradnicima, učenicima i prijateljima čestitajući jubilej našem zasluznomu arheologu i medievistu. Dušan Jelovina zavrijedio je da mu tako izrazimo priznanje za njegov rad i njegova postignuća. Doista ima toga na čemu mu moramo biti zahvalni. Sam mu pak osobito zahvaljujem za knjigu, obuhvatnu i preglednu, koja je meni nestručnjaku kao nikoja druga poravnala pristup do začaranog svijeta starohrvatskih nekropola. Živo ga se sjećam sa studija na Zagrebačkom sveučilištu. Lijepo je što nam se i sada, pod starost, putovi susreću.

¹ Usp. RAČKI, 1880, str. 154-157.

² Usp. MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL, 1999, str. 21-26.

Najbolje će tu biti poći od samoga kralja Alfreda, nazvanoga Veliki. Rođen je 848. ili 849. kao najmlađi sin kralja Ethelwulfa, koji je vladao u Wessexu. Otac ga je kao petogodišnjeg dječaka poslao u Rim, gdje ga je papa pomazao za engleskog kralja. Na prijestolje je stupio 871., upravo kada su ponovno ojačali žestoki danski napadaji i tako nastavljeno osvajanje britanskoga otoka. Kralj Alfred je vrlo energično organizirao djelotvornu obranu. Bilo je to teško, ali, kad je još izgradio snažno brodogradilište, bilo je napokon i uspješno. Pod svojom je vlast dobilo područja koja su bili zaposjeli Danci. Počelo je razmjerno mirno razdoblje u kojem se englesko kraljevstvo jako učvrstilo. Preustrojena je uprava i zakoni su svih engleskih kraljevina prilagođeni potrebama novoga vremena i skupljeni u zbornik. Po svemu je tome razumljivo da je Alfred dobio pridjev Veliki. On je to, međutim, bio i po svojoj djelotvornoj brizi za kulturu i naobrazbu. Osnovao je nekoliko novih samostana i u njima pokrenuo sustavno prepisivanje liturgijskih, bogoslovnih i povijesnih knjiga. Na svojem je dvoru uredio školu na kojoj se učio i usavršavao latinski jezik, a utemeljio je i sustavnu njegu materinskoga anglosaskoga, te pokrenuo prevodenje temeljnih knjiga na taj jezik. I sam je osobno sudjelovao u tome radu. Smatra se utemeljiteljem anglosaskoga proznog stila. Preveo je djelo o pastoralnom bogoslovlju pape Grgura Velikoga, Boecijevu *Utjehu filozofije, Solilokvije* sv. Augustina i fragmente njegove *Države božje*, te crkvenu povijest Angla koju je u 7. stoljeću latinski napisao prvak anglosaske ranosrednjovjekovne učenosti Beda Časni. Anglosaski prijevod i preradba *Opće povijesti* Pavla Orozija potječe ili od njega samoga ili od suradnika koji je pripadao njegovu najužem učenom krugu i radio na tom prijevodu po njegovim uputama i pod njegovim nadzorom³. Može se dakle jednostavnosti radi i o tome govoriti kao o djelu kralja Alfreda. Upravo ono sadrži vijesti važne za hrvatsku povijest 9. stoljeća⁴.

Staroengleska knjiga u kojoj su sadržani podatci kojima se ovdje bavimo došla je u rukopisima do nas pod naslovom:

Her onginned seo boc þe man Orosius nemned⁵.

- "Ovdje počinje knjiga koja se naziva Orozije".

To je preradba kasnoantičke opće povijesti svijeta pisane s kršćanskoga gledišta. Pisac joj je Pavao Orozije (*Paulus Orosius*), rođen u gradu *Bracara* (danas *Braga* u Portugalu). Godine 414. došao je u Afriku i stupio u dodir s Augustinom, biskupom u afričkom Hiponu, najznatnijim latinskim crkvenim ocem. U njegovu krugu pisao je bogoslovne spise. Glavno mu je djelo *Historiae adversum Paganos* - "Povijest protiv pogana", prva kršćanska opća povijest koja pripovijeda "sav jad ljudskoga postojanja" od istočnoga grijeha do njegova vremena. Pišući to djelo izvršavao je nalog Augustinov, koji je želio dobiti povijesnu nadopunu svojem djelu o *Božjoj državi (De civitate Dei)*. Ona je u smislu kršćanske apologetike trebala pokazati da nevolje onoga vremena nisu nastale odatle što je zbog širenja kršćanstva zapušteno poštivanje otačkih bogova, nego su u staro doba bile još kud i kamo veće, a u vremenu od Kristova rođenja, kad se

³ Usp. natuknicu Alfred Veliki, *Opća enciklopedija* 1, 1977, str. 102. - BRANDT, 1995, str. 147-150.

⁴ Izdanja toga djela jesu: BARRINGTON, 1773. - THORPE, 1853 i 1878. - BOSWORTH, 1859 (1858). Uz svako od tih izdanja otisnut je i izdavačev novoengleski prijevod. Thorpeov se smatra najboljim. Izdanje teksta usporedo s Alfredovim latinskom predloškom objavio je SWEET, 1883. Mjerodavno je danas izvrsno kritičko izdanje BATELY od 1980. godine. Ono je popraćeno iscrpnom uvodnom studijom i brižljivo izrađenim komentarom, ali uza nj nema novoengleskoga prijevoda.

⁵ BATELY, 1980, 1, 1.

⁶ Usp. EIGLER, 2000.

⁷ BATELY, 1980, 1, 2.

⁸ U mitskoj kozmologiji germanskoga poganstva u središtu se svijeta nalazi *midgards* 'srednji grad', u temeljnom značenju te riječi 'ogradoeno mjesto', pa onda 'utvrda'. Tu žive ljudi kao u tvrđavi, zaštićeni od vanjskih opasnosti. Oko njihova je bedema *athaf* 'vanjsko more', a na njegovoj drugoj obali *utgards* 'vanjski grad', i opet u temeljnom značenju te riječi. Tu žive bjesovi i divovi. Nad "srednjim gradom" je *ansgards* 'grad bogova' i u njem *valball*, slavno boravište junaka palih u boju, a ispod njega je *hel*, boravište drugih pokojnika. Sve su te riječi ovdje navedene u pragermanskom zapisu.

⁹ Usp. SCHILLING, 1886. - EKBLOM, 1942/3. - LABUDA, 1963. - LINDERSKI, 1964.

¹⁰ Usp. OROSIUS, 1, 2, str. 51-52: *Expliciti sunt quam brevissime fines Asiae, nunc Europam in quantum*

cognitioni hominis conceditur stilo pervagabor. A montibus Riphaeis ac flumine Tanai Maeotidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum quod est ab occasu, deinde usque ad Danuvium (quem et Histrum vocant) qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur - "Predjeli Azije razloženi su koliko je najkraće bilo moguće, a sada ću se, koliko je dopušteno ljudskom poznavanju, pisaljskom proskitati Europom. Od Ripejskoga gorja i rijeke Tanaisa, te od močvara Meotide što su na istoku, uz obalu sjevernoga oceana sve do Belgijske Galije i rijeke Rena što je sa zapada, i zatim sve do Dunava (koji zovu i Hister) i usmjeren prema istoku utječe u Pont". Ovdje je prihvaćen tekst kakav je novom kritičkom recenzijom uspostavio Arnaud Lindet (OROSE, str. 24). K tomu treba još reći da je Tanais Don, Ren Rajna, Pont Crno, a Meotida Azovsko more.

¹¹ Sve što Orozije o tome piše samo je nekoliko redaka (OROSIUS, 1, 3, 53). To se izravno nadovezuje na tekst naveden u prethodnoj bilješci: *... ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, deinde Germania est ubi plurimam partem Suebi tenent; quorum omnium sunt gentes LIII* - "... s istoka je Alanija, u sredini Dacija, gdje je i Gotija, zatim je Germanija, gdje najveći dio drže Svebi, kojih je svih 54 roda. I ovdje je prihvaćen tekst kakav je svojom kritičkom recenzijom uspostavio Arnaud Lindet (OROSE, str. 24-25).

¹² Tekst staroengleske verzije navodi se prema danas mjerodavnom izdanju BATELY, 1980. Mjerodavno je pak izdanje Orozijeva djela: OROSIUS, 1882. i sada najnovije OROSE, 1990. Usporedba s latinskim predloškom: vrši se i po izdanju SWEET, 1883. Orozijev latinski tekst u njemu je, međutim, dosta nepotpun jer su ispušteni mnogi podatci. Kako osim sasvim improvizirane i jako oskudne uvodne bilješke nema nikakva uvodna niži popratnoga objašnjenja, ne znam kako je do toga došlo.

stalo širiti kršćanstvo, pomalo se, ali postojano smanjuju. Orozije se poslužio Euzebijevom kronikom svega svijeta u Jeronimovu latinskom prijevodu, a posezao je i za Livijem i Suetonijem. Najviše se pak služio općom povijesti Pompeja Troga u Justinovoj epitomi (skraćenu)⁶.

U prvoj knjizi svoje opće povijesti Orozije je kao njezin temelj uvrstio opis svega svijeta (*orbis terrarum*), opći zemljopis, postavljajući tako pozornicu na kojoj se odvijala opća povijest. A kralj Alfred je četiristo godina poslije, u sasvim drugo vrijeme i s drugoga motrišta preuzeo taj zemljopis i preradio ga da napisan njihovim jezikom bolje posluži potrebama njegovih ljudi. Navodeći na samom početku svoje obradbe sadržaje njezinih knjiga naveo je za prvu:

Hu ure ieldran ealne þisne middangeard on þreo toðaldon⁷.

- "Kako su naši stari dijelili svu ovu nastanjenu zemlju na troje".

Misli se tu na tri kontinenta, Afriku, Aziju i Europu, kako ih je redom opisao Orozije. Riječ *middangeard* "zemlja", "svijet" svjedoči još o mitskim kozmološkim predodžbama germanskoga poganstva⁸. U gotskome je u glasovnom liku *midjungards* poslužila da se prevede grčko οἰκουμένη "nastanjena zemlja", "ekumena". Tako je ovdje upotrebljena i u starom engleskom. Time se Alfredov opis sve nastanjene zemlje uklapa u tradiciju antičke naobrazbe⁹.

Opisujući Europu Alfred prvo zacrtava potez od Dona do Rajne i Dunava. Taj mu je potez naznačio već Orozije koji upravo tako započinje svoj opis Europe¹⁰. No za razliku od Alfreda malo kazuje o tome jer su ta prostranstva ostala izvan obzora antičkog zemljopisa¹¹. Kralj Alfred pak pobliže opisuje taj prostor što je bio ušao u vidokrug britanskih Sasa njegova vremena, a nije bio uključen u krugozor kasne latinske antike. Staroengleska verzija Orozijeve opće povijesti tu nema predložka. Taj je opis važan za ranosrednjovjekovnu hrvatsku povijest, pa ćemo ga ovdje navoditi od riječi do riječi¹².

Opis prostora što leži sjeverno od Dunava i istočno od Rajne počinje ovako:

Donne wið norþan Donua æwielme ond be eastan Rine sindon Eastfranc[an], ond be suþan him ond be eastan sindon Bægware, se dæl þe mon Regnesburg hætt, ond ryhte be eastan sindon Bæme, ond eastnorþ sindon Þyrynga[s], ond be norþan him sindon Ealdseaxan, ond be norþanwestan him sindon Frisan. Be westan Ealdseaxum is Ælfe muþa þære ie ond Frisland, ond þonan westnord is þæt lond þe mon Ongle hætt ond Sillende ond sumne dæl Dene, ond be norþan him is Afdrede ond eastnorþ Wilte þe mon Hæfeldan hætt, ond be eastan him is Wineda lond þe mon hætt Sysyle, ond eastsuþ, ofer, Maroara¹³.

- "Tu na sjever od vrela Dunava i na istok od Rajne jesu Istočni Franci, i na jug od njih su Svebi, na dru-

goj strani rijeke Dunava, i na jug od njih i na istok jesu Bavarci, onaj dio koji se zove Regensburg, i ravno na istok od njih su Česi, i na sjeveroistok su Tirinžani, i na sjever od njih su Stari Sasi, i na sjeverozapad od njih su Frizijci. Na zapad od Starih Sasa je ušće rijeke Łabe i zemlja Frizijaca, a odande na sjeverozapad je zemlja koja se zove Anglija i neki dio Danaca, i na sjever od njih su Obodriti i sjeveroistočno Veleti koji se zovu Havelani, i na istok od njih je slavenska zemlja koja se zove Siusli, i jugoistočno, nešto dalje, jesu Moravljani."

Tu se nabrajaju narodi ustrojeni rodovski i ujedno njihove zemlje, koje se imenuju imenima naroda u množini. To je čisto rodovsko ustrojstvo. Odnosi među njima određeni su prema stranama svijeta. Ta su određenja zamjetno točna. "Stari" pak Sasi jesu oni koje bismo mi nazvali naprosto Sasima bez ikakve oznake. No tako Alfred zove svoj narod, Sase u Britaniji, a tamo na kopnu je njihova stara zemlja. Odande su došli na otok. Nisu dakle zaboravili svoje korijene. Kralj Alfred je imao pouzdane podatke. Po njegovim riječima mogla bi se gotovo crtati karta, a može biti da je raspolagao kartom i prema njoj izradio svoj opis.

Nastavlja ga pak ovako:

Onð hie Maroara habbað be westan him þyringas ond Behemas ond Begwara healfe, ond be supan him on opre healfe Donua þære ie is þæt land Carendre, sup op aþ beorgas, þe mon Alpis hæð. To þæm ilcan beorgan liegað Begwara landgemæro ond Swaefa. Þonne be eastan Carendran londe, begeonda[n] þæm westenne, is Pulgara land. Ond be eastan þæm Creca land, ond be eastan Maroara londe is Wisla lond, ond be eastan þæm sint Datia, þa þe iu wæron Gotan¹³.

- "I ti Moravljani imaju na zapad od sebe Tirinžane i Čehe i dio Bavaraca, i na jug od sebe na drugoj strani rijeke Dunava jest zemlja Karantanija, na jug sve do gorja koje se zove Alpe. Do toga istog gorja povučena je granica između Bavaraca i Sveba. Odatle na istok od zemlje Karantanije, iza one pustoši, jest zemlja Bugara. I na istok od njih je zemlja Grka, i na istok od zemlje Moravljana je zemlja Visla, i na istok od nje je Dacija, tamo gdje su bili Goti."

Opis se tu nastavlja posve jednako. Kao što je prvo bio orijentiran prema najvažnijim narodima: Istočnim Francima i "starim" Sasima, tako je sada prema Moravljanima i Karantaniji. Drugi narodi oko njih određeni su svojim položajem prema njima, i to položajem određenim po stranama svijeta. Ti su podatci i nadalje vrlo točni. Ona "pustoš" je panonska ravnica koju franačka vrela s početka 9. stoljeća nazivaju upravo tako¹⁵.

A opis Europe sjeverno od Dunava i istočno od Rajne nastavlja se onda i opet od Moravljana:

¹³ BATELY, 1980, 12, 24-13,3.

¹⁴ BATELY, 1980, 13, 3-10.

¹⁵ Regino iz Prüm u svojoj kronici uz godinu 889.: *Pannoniorum et Avarum solitudines* (MGHS 1, 600) - "pusti predjeli panonski i avarski"; *Annales Fuldenses* uz godinu 884.: *Pannonia de Hraba flumine ad orientem tota deleta est* (MGHS 1, 401) - "Panonija je na istok od rijeke Rabe sva poharana". To je dakle motiv čvrsto ukorijenjen u ranosrednjovjekovnoj književnosti. *Annales luvavenses maximi* uz godinu 858. opisuju to stanje klasičnim citatom *deserta Boiorum* (MGHS 30, 2, 736 (?)) preuzetim iz Prirodopisa Plinija starijega 3, 24. Tu se radi o galskim Bojima koji su se bili nastanili na sjeverozapadu rimske Panonije. A u svojem Životu Karla Velikoga (c. 13) piše Einhard: *Maximum omnium quae ab illo gesta sunt bellorum . . . illud est quod contra Avars vel Hunos susceptum est. Quot proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia et locus in quo regia kaganum erat ita desertus, ut ne vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat* (MGHS 2, 449) - "Najveći od svih ratova što ih je on vodio . . . onaj je koji je poveo protiv Avara ili Huna. Koliki su se bojevi ondje bili, koliko je krvi proliveno, o tome svjedoči Panonija ispražnjena od svega stanovništva i mjesto na kojem je bila kaganova kraljevska palača, tako pusto da se tamo ne razabire čak niti trag ljudske nastambe." Ta je situacija u Panoniji nastajala tijekom stoljećâ opet i opet. Nastavila se i dalje. O tome svjedoči mađarska riječ slavenskoga podrijetla *puszta* 'pustara' i hrvatski toponim *Pušća*. Izraz pak *deserta Avarorum*, koji se u tom kontekstu često javlja kao navodni citat, nije bilo moguće naći u vrelima karolinškoga vremena niti elektronskim pretraživanjem.

Be norþeastan Maroara sindon Dalamintsan, ond be eastan Dalamintsan sindon Horigti, ond be norþan sindon Surpe, ond be westan him Sysyle. Be norþan Horoti is Mægþa land, ond be norþan Mægþa londe Sermende oþ þa beorgas Riffen¹⁵.

- "Na sjeveroistok od Moravljana jesu Dalaminci, i na istok od Dalaminaca jesu Hrvati, i na sjever od Dalaminaca jesu Srbi, i na zapad od njih Siusli. Na sjever od Hrvata je zemlja žena, i na sjever od zemlje žena jesu Sarmati sve do Ripejskoga gorja."

Sa zemljom žena, vjerojatno su to Amazonke, i Ripejskim gorjem tamo kod Sarmata daleka se istočna prostranstva gube u predodžbama mitskoga zemljopisa¹⁷. A područje o kojem Alfred više zna opisuje se i opet na isti način kao i ostala sjeverno od Dunava i istočno od Rajne. Tu se javljaju slavenski Dalaminci, koji su se na svojem jeziku zvali Glomači¹⁸. Nastanjeni su bili uz Labu sjeverozapadno od Dresdena, u kraju oko Meißen (slavenski *Mysbno*), a istočno od njih Hrvati (u Alfreda *Horigti*, var. *Horithi* i *Horoti*, var. *Horiti*) i sjeverno Srbi (u Alfreda *Surpe* i *Surfe*, kako stoji nešto dalje kada se spominju u kontekstu opisa sjevernijega predjela¹⁹). Oni se još i danas susreću u Lužici, sjeverno od Meißen. Alfredovi Hrvati pak istočno od Dalaminaca jesu oni koji se u 11. stoljeću spominju među Česima (*Chrowati et altera Chrowati* u povelji o osnutku praške biskupije²⁰), a smještaju se sjeverno i istočno od Praga. Pomišlja se i na one koji su posvjedočeni istočnije među istočnoslavenskim plemenima. Taj Alfredov opis važna je potvrda onoga što Konstantin Porfirogenet piše o zakarpatskim, nekrštenim Bijelim Hrvatima i Srbima, od kojih kaže da potječu oni što su se doselili u Dalmaciju i tamo uspostavili svoju vlast kao predci narodâ što na jugu nose ta ista imena. Kod Alfreda su ti sjeverni Hrvati i Srbi ugrađeni u vrlo točan i sustavan opis naroda što žive u istočnim krajevima sjeverno od Dunava. Bliže tumačenje tih vijesti, koje zahtijeva da se posegne i za arapskim vrelima, daje povoda vrlo živahnim raspravama, pa se o pojedinostima oko toga zastupaju dosta raznolika mišljenja po kojima se ne može dobiti oštrija slika povijesne i zemljopisne zbilje na koju se odnose Alfredove vijesti o zakarpatskim Hrvatima, cjelovitija i valjanije utemeljena od onoga što je ovdje upravo izneseno²¹. Te vijesti, međutim, svakako predstavljaju podatke relevantne za najraniju povijest hrvatskoga srednjovjekovlja, pa je zbog toga i staroengleski Orozije kralja Alfreda ušao u aparat naše historiografije²². Ni s čim drugim u vezi nije se posezalo za njom. Zbog velike važnosti njegovih vijesti o narodima zapadnih Slavena u 9. stoljeću slavistika se njima bavi još od vremena svojega osnutka kao samostalne kritičke filološke discipline²³.

Kralj Alfred dalje opisuje sjevernije predjele, zemlje uz Sjeverno i Baltičko more i Skandinaviju. To je mnogo teksta. On u izdanju Bately zaprema nešto više od četiri i pol stranice. Tek nakon toga Alfredov se opis vraća Dunavom. Sad su na redu zemlje južno od njega. Time je obuhvaćen prostor na kojem se od ranoga srednjeg vijeka odvijala hrvatska povijest, pa su te vijesti

¹⁶ BATELY, 1980, 13, 10-13.

¹⁷ Poblize o Ripejskom gorju vidi KATIČIĆ, 1995, str. 38-43, osobito str. 43.

¹⁸ Usp. što o tome piše Thietmar iz Merseburga u svojoj kronici (PL str. 139, col. 1185): ... *provinciam quam nos teutonice Deleminci vocamus, Sclavi autem Glomaci appellant* - "...pokrajinu koju mi zovemo njemački Deleminci, Slaveni ju pak nazivaju Glomači."

¹⁹ BATELY, 1980, 13, 25.

²⁰ Cosmas, *Chronica* str. 2, 37, MGHS, n.s. 2, p. 137 i. d.

²¹ Usp. MALONE, 1930, str. 153. - LABUDA, 1961, str. 96, bilj. 73. - HAVLÍK, 1964, str. 70-71 i 79. - TUREK, 1952, str. 3-46. O pitanju nekrštenih Bijelih Hrvata Konstantina Porfirogeneta osim RAČKI, 1880. usp. još. DVORNIK, 1949, str. 283-304. - Guldescu, 1964, str. 30-33.

²² Vidi bilj. 1.

²³ Usp. ŠAFAŘÍK, 1835, str. 978-979. - MPH 1, str. 12-14. - G. LABUDA, 1961. - HAVLÍK, 1964, str. 53-85. Za vijesti kojima se ovdje bavimo usp. komentar u izdanju BATELY, 1980, str. 166-175. Izdanje izvornoga teksta toga opisa i paralelan češki prijevod s vrlo sažetim komentarom donosi publikacija MMFH 3, 336-338. O vrelima prema kojima je Alfred izradio svoj opis Europe sjeverno od Dunava i istočno od Rajne i o tome je li se pri tome služio onodobnim kartama usp. uvodnu studiju koju je J. Bately napisala za svoje izdanje LXIII-LXX.

upravo za nju osobito znatne. To je teritorij Rimskoga carstva uključen u antički kulturni vidokrug. Alfred tu stoga ima predložak, preraduje Orozija, zemljopisni uvod u njegovu opću povijest.

Taj opis u Alfreda počinje ovako:

Nu wille we secgan be sudan Donua þære ea ymbe Creca land, [hu hit] lip. Wyl eastan Constantinopolim Creca byrig is se sæ Proponditis, ond be nordan Constantinopolim Creca byrig scyt se sæearm up of þæm sæ westrihte þe man hæf Euxinus, ond be westannorþan þære byrig Donua muda þære ea scyt sudeast ot on done sæ Euxinus - ond on sudhealfe ond on westhealfe þæs mudan sindon Mæsi, Creca leode - ond be westan þære byrig sindon Traci, ond be eastan þære byrig Macedonie, ond be supan þære byrig, on sudhealfe þæs sæs earmes þe man hæf Egeum, sindon Athena ond Corintus þa land; ond be westansudan Corinton is Achie þæt land æt þæm Wendelsæ. Ðas land syndon Creca leode²⁴.

- "Sad ćemo kazivati prema jugu od rijeke Dunava o grčkoj zemlji kako ona leži Na istok je od Konstantinopola²⁵, grčkoga grada, ono more Propontida²⁶, i na sjever od grčkoga grada Konstantinopola izbija morski rukav prema zapadu: iz onoga mora koje se zove Euksin²⁷, i na sjeverozapad od toga grada izbija ušće Dunava prema jugoistoku, van u ono more Euksin - i na južnoj strani i na zapadnoj strani toga ušća jesu Tračani, i na istok od toga grada Makedonci, i na jug od toga grada, na južnom dijelu onoga morskog rukava koji se zove Egej, jesu Atena i Korint, ona zemlja. I na jugozapad je od Korinta zemlja Aheja na Sredozemnome moru. To je grčki narod."

U ovom opisu najviše zbunjuje što se tu čita da se Crno more pruža na zapad (!) od Carigrada i da su Makedonci na istok (!) od njega. Te očite pogreške mogu se razumjeti kao nesporazumi nastali krivim zaključivanjem iz drukčije zasnovanih Orozijevih formulacija²⁸. Imenom *Wendelsæ*, što bi zapravo bilo 'Svjetsko more', označuje se Sredozemno more, koje se, za razliku od njegovih izbojaka za koje Alfred rabi riječ *sæearm* 'morski rukav', u latinskoj zemljopisnoj literaturi zove *Mare magnum* ili *Mare nostrum*.

Kralj Alfred nastavlja svoj opis ovako:

Ond be westan Achie andlang þæs Wendelsæs, is Dalmatia þæt land, on nordhealfe þæs sæs; ond be nordan Dalmatia sindon Pulgare ond Istria. Ond be sudan Istria is se Wendelsæ þe man hæf Atriaticum; ond be westan þa beorgas þe man hæf Alpis; ond be nordan þæt westen þæt is betux Carendan ond [P]ulgarum²⁹.

- "I na zapadu od Aheje uz Sredozemno more je zemlja Dalmacija na sjevernoj strani toga mora, i na sjev-

²⁴ BATELY, 1980, str. 18, 3-13.

²⁵ Carigrad.

²⁶ Mramorno more.

²⁷ Crno more.

²⁸ Usp. komentar uz ta mjesta kod BATELY, 1980, 200. Ona tu kaže sasvim izričito: *That the gulf of the Euxine stretches westrihte miht be a deduction ...* - "To da se zaljev Crnoga mora proteže na zapad može biti da proizlazi iz pišćeva zaključivanja ...". No možda tu valja porazmisliti i na to da se ono *ond be nordan Constantinopolim Creca byrig scyt se sæearm up of þæm sæ westrihte þe man hæf Euxinus* - i na sjever od grčkoga grada Konstantinopola izbija morski rukav prema zapadu iz onoga mora koje se zove Euksin" odnosi na Bospor koji se zamišlja kao da navire u smjeru (jugo) zapada iz Crnoga mora prema Carigradu. Talko i struji more kroz taj zjesnac isto glagolski oblik *scyt* 'navire', 'izbija' rabi, naime, Alfred odmah dalje i za Dunav na njegovu ušću u Crno more.

²⁹ BATELY, 1980, str. 18, 13-18.

er od Dalmacije jesu Bugari i Istra, i na jug od Istre je ono Sredozemno more koje se zove Jadran, na zapad je ono gorje koje se zove Alpe, i na sjever je ona pustoš koja je između Karantanije i Bugara.”

Tu se javlja ključno ime ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti: *Dalmatia*. Njezinim spomenom nastavlja se opis južnih zemalja uz Sredozemno more i uz njegove izdvojene dijelove koji imaju posebna imena. Ali se upravo tu, time što joj se položaj određuje prema Bugarima, Alpama, i panonskoj pustoši koja dijeli Karantaniju od Bugara, uspostavlja veza s već opisanim sjevernijim predjelima. Hrvatski se prostor tako odmah pokazuje kao spona između sredozemnoga primorja na jugu i kopnenoga prostiranja na sjever od njega. Da bi se zaokružila slika, potrebno je navesti još jedan odlomak, koji se nadovezuje odmah na taj, prije nego se stanu razmatrati pojedinosti:

Donne is Italia land westnordlang ond eastsudlang, ond hit belid Wendelsæ ymb eall utan buton westannordan. Æt þæm ende hit belicgað da beorgas þe man hæf Alpis: þa onginnad westane fram þæm Wendelsæ in [N]arbornense þære ðeode ond endiað eft east in Dalmatia þæm lande æt þæm sæ³⁰.

- “Onda je zemlja Italija položena prema sjeverozapadu i prema jugoistoku, i nju okružuje Sredozemno more uokolo sa svih vanjskih strana osim sjeverozapada. Na kraju je okružuje ono gorje koje se zove Alpe: ono na zapadu počinje od Sredozemnoga mora u zemlji Narbonskoj Galiji i završava na istoku u Dalmaciji, zemlji na moru”.

Nisu, dakle, Alpe samo na zapad od Istre, kako je Alfred prije napisao, nego sežu i do Dalmacije i njezina mora. Shematska slika dobiva time realniju oštrinu.

Dalje kralj Alfred opisuje Galiju, kako se ta zemlja zove u tradiciji antičkoga zemljopisa, a u njegovo je doba to kraljevstvo Zapadnih Franaka. Tu više nema riječi ni o čem što se tiče ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti. A da bi se valjano razumjelo ono što je napisao o zemljama južno od Dunava, a ovdje je upravo navedeno od riječi do riječi, treba njegov opis prvo usporediti s onim u prvoj knjizi Orozijeve opće povijesti koja mu je služila kao predložak.

Orozije počinje taj opis ovako:

Nunc quidquid Danubius a barbarico ad mare Nostrum secludit expediam.

MOESIA ab oriente habet ostia fluminis Danubii, ab euro Thraciam, a meridie Macedoniam, ab africo Dalamtiā, ab occasu Histriam, a septentrione Danubium.

THRACIA habet ab oriente Propontidis sinum et civitatem Constantinopolim quae Byzantium prius dicta est, a septentrione partem Dalmatiae et sinum Euxini ponti, ab occasu et africo Macedoniam, a meridie Aegaeum mare.

³⁰ BATELY, 1989, str. 18, 19-24.

MACEDONIA habet ab oriente Aegeum mare, a borea Thraciam, ab euro Euboeam et Macedonicum sinum, a meridie Achaïam, a favonio montes Acrocerauniae, in angustiis Hadriatici sinus, qui montes sunt contra Apuliam atque Brundisium, ab occasu Dalmatiam, a circio Dardaniam, a septentrione Moesiam.

ACHAIA undique propemodum cincta est mari: nam ab oriente habet Myrtoum mare, ab euro mare Creticum, a meridie Ionium mare, ab africo et occasu Cephaleniam et Cassiopam insulas, a septentrione sinum Corinthium, ab aquilone angustum terrae dorsum, quo Macedoniae coniungitur vel potius Atticae: qui locus Isthmus vocatur, ubi est Corinthus, habens in Attica ad boream non longe Athenas civitatem.³¹

- "Sada ću iznijeti sve što Dunav razdvaja od barske zemlje, pa do Našega mora.

Mezija s istoka ima ušće rijeke Dunava, s jugoistoka Trakiju, s juga Makedoniju, s jugozapada Dalmaciju, sa zapada Istru, sa sjeverozapada Panoniju, sa sjevera Dunav.

Trakija ima s istoka zaljev Propontide³² i grad Konstantinopol, koji se prije zvao Bizantij, sa sjevera dio Dalmacije i zaljev Euksinskoga ponta³³, sa zapada i jugozapada Makedoniju, s juga Egejsko more.

Makedonija ima s istoka Egejsko more, otkud bura puše ima Trakiju, s jugoistoka Eubeju i Makedonski zaljev, s juga Ahaju, otkud pak puše topli zapadnjak ima Akrokeraunijsko gorje, gdje je Jadranski zaljev stiješnjen, a to je gorje nasuprot Apuliji i Brundiziju, sa zapada ima Dalmaciju, sa sjeverozapada Dardaniju, sa sjevera Meziju.

Ahaja je gotovo sa svih strana okružena morem Naime, s istoka ima Mirtojsko more, s jugoistoka Kretsko more, s juga Jonsko more, s jugotapada i zapada otoke Kefaleniju i Kasiopu, sa sjevera Korintski zaljev, otkud bura puše ima uzak hrbat kopna koji ju povezuje s Makedonijom ili točnije s Atikom, a to se mjesto zove Istam, gdje je Korint, a prema strani s koje bura puše u Atici je nedaleko od njega grad Atena."

Usporedi li se to s prvim odlomkom Alfredova opisa zemalja južno od Dunava što je gore naveden, odmah se uočava da je taj opis isto, ali jako preinačeno. Tu je i Dunav, i Mramorno more, i Carigrad, i Crno more, i dunavsko ušće, i Mezija, i Trakija, i Makedonija, i Egejsko more, i Atena, i Korint, i Ahaja okružena morem. Posve su pak ispuštene Dalmacija, Istra i Panonija, Eubeja i Makedonski zaljev, Mirtojsko more, Kretsko more, Jonsko more, Kefalonija i Kasiopa, Korintski zaljev, te Atika. Ne spominje se da se Konstantinopol nekada zvao Bizantij i da se kopneni hrbat koji povezuje Korint s Atikom i Atenom zove Istam.

³¹ OROSIUS, 1, 2, str. 54-58.

³² Mramorno more.

³³ Crno more.

Doista se može reći da se u Alfreda opisuje isto. No pri tome nisu samo izmijenjene neke pojedinosti, a mnogo više njih je izostavljeno, nego je i cijeli opis drukčije uobličen. Orozije nabraja zemlje i svakoj određuje granice, a za neke spominje i gradove što su u njoj i kako su položeni. Alfred pak unosi način opisivanja kakav je primjenjivao opisujući barbarsku zemlju sjeverno od Dunava. Umjesto o zemljama, rimskim provincijama, govori o narodima, a podrazumijeva, dakako, i njihove zemlje, sasvim u duhu rodovskoga ustroja. Svoj opis upire u Carigrad i po njemu prema stranama svijeta određuje položaj naroda i zemalja koje spominje. Onako kako je postupao opisujući sjever. Pri tome ne razlikuje zemlje i gradove. Carigrad, Atena i Korint postavljeni su uz Meziju, Trakiju, Makedoniju i Ahaju na istu razinu opisa. Alfred se očito ne snalazi dobro u opisu tih krajeva. Sve je to kao neka barbarizacija antičkoga zemljišta, koje je Orozije opisao vrlo uredno i primjereno. K tomu dolaze one dvije zamjene istoka i zapada s obzirom na položaj Crnoga mora i Makedonije prema Carigradu. Izostavio je mnoga imena. Kao da nije htio zbunjivati i preopteretiti anglosaskoga čitatelja. No ako se ne gleda na te pojedinosti, Alfredov opis daje ispravnu sliku zemljišta i rasporeda provincija i gradova na njemu. A nema nikakve dvojbe da je pišući imao pred očima Orozijev zemljopis, odlomak po odlomak.

Orozije pak nastavlja svoj opis ovako:

DALMATIA habet ab oriente Macedoniam, ab aquilone Dardaniam, a septentrione Moesiam, ab occasu Histriam et sinum Liburnicum et insulas Liburnicas, a meridie Adriaticum sinum.

PANNONIA, NORICUS et RHETIA habent ab oriente Moesiam, a meridie Histriam, ab africo Alpes Poeninas, ab occasu Galliam Belgicam, a circio Danuvii fontem et litem qui Germaniam a Gallia inter Danuvium Galliamque secernit, a septentrione Danuvium et Germaniam³⁴. Dalmacija ima s istoka Makedoniju, otkud bura puše ima Dardaniju, sa sjevera Meziju, sa zapada Istru i Liburnski zaljev i Liburnske otoke, s juga Jadranski zaljev.

Panonija, Norik i Recija imaju s istoka Meziju, s juga Istru, s jugozapada Peninske Alpe, sa zapada Belgijsku Galiju, sa sjeverozapada vrelo Dunava i granicu koja između Dunava i Galije odvaja Germaniju od Galije, sa sjevera Dunav."

Usporedi li se to s drugim odlomkom Alfredova opisa zemalja južno od Dunava što je gore naveden, i opet se uočava da je taj opis isto ali još jače preinačen. Tu su i Dalmacija, i Istra, i Alpe. Posve su ispuštene Mezija, Makedonija, Dardanija, Norik i Recija, Germanija i Galija, te Liburnski zaljev i Liburnski otoci, a Panonija je zamijenjena pustoši što je između Karantanije i Bugara. Dalmacija je u oba opisa na sjevernoj strani Jadranskoga mora, ali je Alfred tomu dodao podatke o položaju Istre prema Dalmaciji, na Jadranu, prema Alpama i prema pustoj Panoniji. Ta je odredba položaja protuslovna. Po tom opisu Istra leži sjeverno od

³⁴ OROSIUS, I, 2, str. 59-60.

Dalmacije. a na jug od nje je Jadransko more Dalmacija, pak, kako je rečeno, leži na njegovoj sjevernoj strani. Odatle pak slijedi da Istra leži Dalmaciji ne na sjeveru, nego na zapadu. Alpe pak nisu Istri na zapad, kako kaže staroengleski prevoditelj, nego na sjeverozapad, a panonska pustoš na sjeveroistok.

Ovaj dio Orozijeva opisa Europe južno od Dunava završava se ovako:

ITALIAE SIUS a circio in eurum tenditur, habens ab africo Tyrrhenum mare, a borea Hadriaticum sinum; cuius ea pars quae continenti terrae communis et contigua est Alpium obicibus obstruitur. Quae a Gallico mari super Ligusticum sinum exurgentes, primum Narbonensium fines, deinde Galliam Raetiamque secludunt, donec in sinu Liburnico defigantur³⁵

- "Položaj Italije proteže se od sjeverozapada prema jugoistoku, a na jugu mu je Tirensko more, otkud bura puše Jadranski mu je zaljev; onaj njezin dio koji zajednički pripada čvrstom kopnu i s njim se dodiruje zatvoren je prijevornicama Alpa. One se dižu iz Galskoga mora iznad Ligurskoga zaljeva i najprvo od nje odvajaju zemlje Narbonskih Gala, zatim Galiju i Reciju dok se ne zabodu u Liburnski zaljev."

Usporedi li se to s trećim odlomkom što je gore naveden iz Alfredova opisa zemalja južno od Dunava, vidi se da je i taj opis isto, ali nešto preinačeno. Tu je i položaj Italije, kako se proteže od sjeverozapada prema jugoistoku, kako je sa svih strana okružena morem, a samo ju prema europskom kopnu zagrađuju Alpe, koje počinju od mora na kojem leži Narbonska Galija, a završavaju i opet pri moru, ali Orozije veli da je to Liburnski zaljev, a kod Alfreda je to, mnogo neodređenije, tek more na kojem leži Dalmacija. Uopće se ne spominju Tirensko more, Jadranski zaljev. Galsko more i Ligurski zaljev, Galija i Recija, te ni Liburnski zaljev. Alfredov opis je oskudniji i manje istančan, i opet kao da šteti britanske Angle i Sase i ne želi ih preopteretiti podacima o njima nepoznatom svijetu s kojim malo kad dolaze u dodir. A Liburnski zaljev zamijenjen je Dalmacijom i njezinim morem kao poznatijom i prisutnijom od onih antičkih zemljopisnih podrobnosti.

Za razliku od područja sjeverno od Dunava i istočno od Rajne, koje je Alfred opisao jedino na temelju svojega poznavanja njemu suvremenih prilika, a to je poznavanje bilo vrlo precizno i dosta obuhvatno, pa se tek daleko na istoku pomalo gubi u mitskoj neodređenosti, opis zemalja južno od Dunava zasnovan je na Orozijevu zemljopisu i stoga je utemeljen na antičkim prilikama i preslikava ih na zamišljeni zemljovid. No Orozijev je zemljopis pri tome znatno preraden. Princip opisa je promijenjen kako je gore pokazano i prilagođen onomu koji je Alfred razvio opisujući krajeve sjeverno od Dunava. Iako su elementi i obilježja po kojima se člani antičko zemljište zadržani, ali samo u suzdržljivu izboru, za koji se motivacija tek naslućuje, uneseni su i takvi u kojima se

³⁵ OROSIUS, 1, 2, str. 61-62.

zrcali poznavanje suvremenoga stanja kakvo je bilo pod kraj 9. stoljeća. To je osobito vidljivo u onom dijelu opisa gdje Alfred spominje Dalmaciju. A to je upravo onaj koji nas posebno zanima kao vrelo ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti. Kako god Orozije, čim potezom svojega opisa prelazi Dunav i opisuje zemlje što su između njega i Sredozemnoga mora, višekratno spominje Dalmaciju, rimsku provinciju, određujući položaj drugih zemalja time s koje strane svijeta ona leži prema njima. Također više puta spominje na isti način i Istru, Alfred ih tu uopće ne spominje jer je primijenio drugi princip opisa i određuje položaj zemalja po tome na kojoj strani svijeta leže od odabраних stožernih točaka: Carigrada, Korinta, Ahaje.

Tek kad mu opis od Ahaje krene prema sjeverozapadu, javlja se kod njega Dalmacija i postaje stožerna točka jednoga dijela njegova opisa. Uz nju se odmah spominje i Istra, a na kraju se opis toga područja opet vraća Dalmaciji (*Dalmatia*), zemlji na moru, i to, premda se ona na tom mjestu uopće ne javlja u Orozija, nego, vjerojatno kao poznatija, zamjenjuje Orozijev Liburnski zaljev. Time je u Alfreda Dalmacija dobila osobito mjesto. A i Istra se u njega spominje dvaput. Pitamo li se pak zašto je Dalmacija ušla u njegov opis i u njemu je poimence spomenuta, odgovor je u prvi mah posve jasan. Ušla je zato jer joj je Orozije kao rimskoj Provinciji posvetio poseban odlomak. U Alfreda je to naprosto nasljeđe antičkoga zemljopisa. Tako se u tom opisu našla i Istra. Ali time što je u opis Dalmacije uvrstio Bugare, a u vezi s Istrom se u njemu javlja Karantanija i pustoš što ju dijeli od Bugara, unio je u nj podatke koji se tiču njegova vremena. Tako se onda postavlja pitanje treba li Dalmaciju u njegovu opisu smatrati antičkom ili njemu suvremenom ranosrednjovjekovnom činjenicom. To više što nam latinska vrela 8. i 9. stoljeća, kao što su Zemljopisac iz Ravene i Anali Franačkoga kraljevstva, pokazuju da su se nazivi i pojmovi antičkoga zemljopisa i upravnoga ustrojstva Rimskoga carstva tada još rabili i kad se radilo o suvremenim priilikama.

Odatle je u najnovije doba Alfredov opis zemalja južno od Dunava uzet u obzir i kao vrelo za povijest hrvatske kneževine. U svojoj knjizi o Hrvatskoj kneza Branimira objavili su Mirjana Matijević Sokol i Vladimir Sokol o tome ovo:

"Alfredova geografija predstavlja opis zemalja Europe, inače češće navođen i korišten pri traženju mogućeg postojanja Hrvata u pradomovini negdje oko Karpata, a prema imenu njegovih Horita, koji se većinom s njima poistovjećuju. No taj je tekst veći i sadrži neke druge vrlo zanimljive dijelove u kojima se također spominje Hrvatska, ali pod svojim starim antičkim imenom, kao Dalmacija, te pod njezinim imenom i dijelovi Panonije. Taj tekst značajno osnažuje kasnija opisivanja bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta (datirana u samom tekstu oko 948. godine), a donosimo ga prema novijim bugarskim istraživanjima. U našem, nešto slobodnijem prijevodu, glasi:

... Na zapad od Moravljana nalaze se Tirinžani, Bohemi i dio Bavaraca. Južno od njih, na drugoj strani rijeke Dunava nalazi se Karintija, koja se rasprostire na jug do planina zvanih Alpe. Do tih planina prostiru se i zemlje Bavaraca i Sveva, a poslije njih, istočno od zemlje Karantanaca, preko puste zemlje, bugarska je strana, a istočno od nje leži grčka zemlja ... Na zapad od Abaje (Peloponeza), koja se prostire do Sredozemnoga mora, nalazi se Dalmacija (Hrvatska), koja leži sjeverno od njega, a na sjever od Dalmacije (Hrvatske) jesu Bugari i Ister (Dunav). Južno od Ister (Dunava) onaj je dio Sredozemnoga mora koje se naziva Jadransko, zapadno su Alpe, a sjeverno (od Hrvatske) i zapadno (od Dunava) puste su zemlje koje se nalaze između Karintije i Bugarske ... Istočno od (Italije, Alpa) je Dalmacija (Hrvatska) zemlja uz (pored) more³⁶."

Time je u razmatranje ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti uvedeno novo i suvremeno vrelo te se na njega oslanjaju dalekosežni zaključci³⁷. To svakako traži temeljitu raspravu, pa je i potaknulo ovaj rad. Nije sad potrebno zadržavati se na tome da nije baš primjereno novo i po značenju dalekosežno vrelo uvoditi u povijesnu raspravu samo u svojem "nešto slobodnijem prijevodu". To je onim što je ovdje već izloženo u potpunosti nadoknaden. Svatko sad ima pun uvid u to što o svemu o čemu se ovdje radi doista stoji u Alfredovu zemljopisu i u njegovu antičkom predlošku. O tome, dakle, ne treba više gubiti riječi.

Upozoriti, naprotiv, valja na to da su u prijevodu Sokolovih spojeni u cjelinu vrlo različiti dijelovi toga zemljopisa, a u njih su odvojeni jedan od drugoga samo trima točkama kao da se radi o više ili manje neznatnim ispuštanjima. A kad tamo, tu nisu samo ispušteni znatni dijelovi teksta, nego se opisuju područja sjeverno i južno od Dunava, konteksti su dakle vrlo različiti, i što je najvažnije, tekst prije ispuštenoga dijela, označenoga trima točkama, originalan je i odnosi se na zemlje i narode kojih nije bilo u antičkome vidokrugu, a onaj poslije triju točaka preradba je antičkoga predloška. Svako daljnje rasuđivanje mora, dakako, polaziti od toga.

No taj nedostatak ne pada na dušu Sokolovih, nego se tu radi o onim "novijim bugarskim istraživanjima". P. Koledarov, na kojega se oni i pozivaju, u svojoj je knjizi o političkom zemljopisu srednjovjekovne bugarske države usput upozorio na te Alfredove vijesti i u svojem bugarskom prijevodu povezo ta dva navoda označivši prekid samo trima točkama kao da se radi o cjelovitu odlomku, tek nešto skraćenu malim ispuštanjem. U njega to izgleda ovako:

... На запад от мораваните са тюрингите, бохемите и част од баварците. Южно от тях, от другата страна на река Дунав, се намира Каринтия, която се разпростира на юг до планините, нар-

³⁶ MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL, 1999, str. 23.

³⁷ Osobito se to zorno pokazuje na karti otisnutoj kod MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL, 1999, str. 22.

ичани Алпи. До същите планини се простират и земите на баварците и швабите, а по-нататък, източно од земя на каринтийците, оттатък пустите земи е страната на българите, а на изток от нея лежи земя на грците ... На запад от Ахая до Световното [Средиземното б. м. - П. К.] море, се намира Далмация, която лежи на север от него, а на север от Далмация са българите и Истрия. Южно от Истрия е онази част от Световното море, която се нарича Адриатическо, на запад са Алпите, а на север и запад [в същност на изток - б. м. - П. К.] са пустите земи, които се намират между Каринтия и българи ...³⁸

- "... Na zapad od Moravljana su Tiriňžani, Bohemi i dio Bavaraca. Južno od njih, na drugoj strani rijeke Dunava, nalazi se Karintija, koja se rasprostire na jug do planina koje se zovu Alpe. Do istih planina se prostiru i zemlje Bavaraca i Švaba, dalje, istočno od zemlje Karintijaca, onkraj pustih zemalja, zemlja je Bugara, a na istok od nje leži zemlja Grka ... Na zapad od Ahaje, koja se prostire kraj Svjetskoga [Sredozemnoga, bilješka moja - P. K.] mora, nalazi se Dalmacija, koja leži na sjever od njega, a na sjever od Dalmacije su Bugari i Istra. Južno od Istre je onaj dio Svjetskoga mora koji se zove Jadransko, na zapad su Alpe, a na sjever i zapad [zapravo na istok - bilješka moja - P. K.] puste su zemlje koje se nalaze između Karintije i Bugara ..."³⁹

Lako je razabrati da je prijevod koji su objavili Sokolovi potpuno zasnovan na Koledarovljevu, sve do karakterističnih obilježja njegova bugarskog izričaja tako blisko srodnoga hrvatskomu. Kako pak u svim pojedinostima ocjenjujem taj prijevod, može se lako utvrditi ako se usporedi s tekstovnim odlomcima koje sam naprijed naveo iz Alfredova opisa i prijevoda koji sam im dao.

Ovdje se sad valja zaustaviti samo na tome kako je Koledarov u zadnjoj rečenici dobio prijevod po kojem se pustoš između Karantanije i Bugara nalazi na sjever i zapad od Istre. U Alfredovu tekstu nema baš nikakve podloge za to, a niti u varijantama koje J. Bately donosi u svojem kritičkom aparatu. Rukopisi Alfredova zemljopisa nemaju dakle ničega takvog. Jedino se može razaznati da Koledarov slijedi njemački prijevod toga mjesta što ga je dao njegov zemljak Gjuselev, premda niti u anglosaskom tekstu što ga on navodi nema podloge za to. U njega stoji: *Und von hier aus westlich von Achaia, dem Weltmeer entlang, befindet sich Dalmatien. das auf der Nordseite des Meeres liegt; und von hier nördlich Dalmatiens sind die Bulgaren und Istrien. Und südlich von Istrien ist jener Teil des Weltmeeres, den man das Adriatische Meer nennt; und von hier nach Westen ist die Wüste, die zwischen Kärnten und den Bulgaren liegt*⁴⁰. - "I odavde na zapad od Ahaje, uz Svjetsko more, nalazi se Dalmacija, koja leži na sjevernoj strani

³⁸ КОЛЕДАРОВ, 1979, str. 21.

³⁹ Već prije Koledarova povezani su ta dva odlomka, jedan iz opisa krajeva sjeverno od Dunava, a drugi iz opisa zemalja južno od te rijeke, HAVLÍK, 1964, str. 59-63 i GJUSELEV, 1973.

⁴⁰ GJUSELEV, 1973, str. 99-100.

mora, i odavde na sjever od Dalmacije jesu Bugari i Istra. I južno od Istre je onaj dio Svjetskoga mora koji se zove Jadransko more; i odavde na zapad je pustinja koja leži izme u Koruške i Bugara”.

Gjuzelev je najprije, za razliku od Koledarova, naveo anglosas-ki tekst toga odlomka i naveo ga je ispravno. Ali u prijevodu je preskočio nekoliko riječi, a mi ih ovdje navodimo u uglatim zagradama: *ond be sudan Istria is se Wendelsæ þe man hætt Atriatium, ond be westan [þa beorgas þe man hætt Alpis, ond be nordan] þæt westen þæt is betux Carendran ond Pulgarum*. Time što je u prijevodu ispustio riječi ovdje stavljene u uglate zagrade Gjuzelev je u svojem prijevodu dobio značenje da pustinja što je između Karantanije i Bugara leži zapadno od Istre. Koledarov pak, oslanjajući se u svojem prijevodu na Gjuzelevljev njemački vratio je prema izvorniku Alpe u svoj tekst, pa i to da je pustoš sjeverno od Istre, ali je od Gjuzeleva iz njegova manjkavog i stoga kivoga prijevoda zadržao podatak da pustoš između Karantanije i Bugara leži na zapad od nje. pa kaže da leži sjeverno i zapadno, a svojom je prevodilačkom bilješkom to onda ispravio navodeći da zapravo leži na istok. To nema nikakve podloge u izvorniku.

Sokolovi su se pak i u tome poveli za Koledarovim, ali su zanemarili njegovo tumačenje: “zapravo na istok”, nego su svojim egzegetskim primjedbama: “*sjeverno* (od Hrvatske) *i zapadno* (od Dunava)” tom fantomskom podatku pripisali dalekosežne zemljopisne implikacije, osobito dalekosežne pošto su u svoj prijevodni tekst unijeli izričit spomen Dunava. To je, dakako, posve neutemeljeno. U vrelu tek stoji da je sjeverno od Istre ona pustoš što leži između Karantanije i Bugara. Nema dvojbe, Sokolovi su se previše pouzdali u “novija bugarska istraživanja”.

No daleko je važnije to što je upravo Koledarov spojio dva navoda iz Alfredova zemljopisa u jedan cjelovit odlomak, premda pripadaju raznim kontekstima, a razlikuju se i s obzirom na kasnoantički predložak jer ga jedan nema, drugi opet ima, pa je podacima prvoga vremenski horizont jednoznačno određen, a onima drugoga nije. U jednome su, nadalje, koordinate zemljopisne orijentacije posve jednoznačne, u drugome nisu jer interferiraju elementi kasnoantičkoga i ranosrednjovjekovnog opisa. Sve je to tu ostalo zanemareno. No Koledarov se nije mnogo zadržavao na tome niti je davao poblizu interpretaciju tih zemljopisnih podataka. A taj njegov postupak može naći opravdanje u tome što se u oba odlomka spominju Bugari i Karantanija, te pustoš što se nalazi između njih, pa su oni nedvojbeno time bitno povezani, a nedvojbenim postaje i to da je Alfred i pri obradbi kasnoantičkoga predloška unosio i svoje poznavanje stanja kakvo je u ranome srednjem vijeku bilo na tom zemljištu.

Koliko god je, naime, jasno da se Dalmacija tu s mnogo opravdanja i razloga može smatrati rimskom provincijom, toliko je nepobitno i to da nam Franački anali dokazuju kako je Dalmacija u Alfredovo doba bilo ime kojim se označivala aktualna politička tvorba. Knez joj je bio Borna (*dux Dalmatiae*¹¹ ili *dux Dalmatiae atque Liburniae*¹²). Ne može dakle biti dvojbe da je ime *Dalmatia* u 9. stoljeću moglo u aktualnoj primjeni označivati zemlju Hrvata

¹¹ *Annales Regni Francorum ad annum 819*, MGH 1, str. 206.

¹² *Annales Regni Francorum ad annum 821*, MGH 1, str. 207.

pod vlašću njihova kneza.⁴³ No i u takvoj aktualnoj, a ne povijesnoj i eruditskoj, primjeni to ime nije ni u tom smislu jednoznačno. Iz njegove porabe u isto takvoj aktualnoj primjeni u istim tim analizama proizlazi da je njime bila obuhvaćena i zemlja Srba pod vlašću njihovih kneževa (... *ad Sorabos, quae natio magnam partem Dalmatiae obtinere dicitur fugiendo se contulit, et uno ex ducibus eorum a quo receptus est dolo interfecto, civitatem eius in suam redegit dicionem*⁴⁴ - "... pribjegao je k Srbima, za koji narod kažu da drži velik dio Dalmacije, i pošto je na prijevaru ubio jednoga od njihovih knezova koji ga je bio primio, dobio je njegov grad u svoju vlast"). To je posve u skladu s vijestima, oko sto godina mladi, Konstantina Porfirogeneta, koji u više navrata piše da su se i Hrvati i Srbi došavši sa sjevera nastanili u opustošenim predjelima rimske Dalmacije.⁴⁵

Kada se dakle u najnovije vrijeme pošlo od toga da se *Dalmatia* sučeljena sa zemljom bugarske vlasti, dakle u tada aktualnom značenju, odnosi naprosto na hrvatsku kneževinu, to je dobro utemeljeno. Dakako, moglo bi se odnositi i na zemlju onodobne srpske vlasti. No protiv takve pretpostavke govori to što, najvjerojatnije isti Konstantin Porfirogenet, a ako ne on sam, onda neki njegov blizak književni suradnik, u Životu njegova djeda, cara Bazilija I., u staroj Panoniji, kroz koju je na sjever od Jadrana tekla zapadna granica bugarske vlasti, i Dalmaciji spominje Hrvate i druge južnoslavenske narode: Srbe, Zahumljane, Trebinjane i Konavljane (Kanalite), Dukljane i Neretvane.⁴⁶ A od svih njih Konstantin jedino Hrvate u vezi s Panonijom spominje i na drugom mjestu.⁴⁷ Iz njegova izvješća proizlazi i to da su Bugari pod svojim kanom Borisom, koji je godine 864. na krštenju uzeo ime Mihail, napali Hrvate i bili poraženi od njih.⁴⁸ To pak znači da su Bugari i Hrvati imali zajedničku granicu. Kan i poslije, kao kršćanin, knez Boris-Mihail vladao je od 852. do 889. Taj se rat, dakle, vodio za hrvatskoga kneza Trpimira. Polazeći od toga da je u to doba međurječje Save i Drave bilo u vlasti franačkoga kralja Ludovika II. Njemačkoga i da je njime tekla njegova izravna granica s Bugarima, uzima se da se taj rat vodio negdje na sjeveroistoku Bosne, pa bi granica Hrvata i Bugara bila tada negdje na doljnjem Vrbasu ili čak i istočnije od toga. Zemlja Srba ležala je južnije.⁴⁹ Tim će se pitanjem povijesna znanost vjerojatno morati još vrlo temeljito baviti.

Za to da je, kada je riječ o granici Dalmacije i Bugara na njezinu sjeveru, ta Dalmacija doista zemlja Hrvata pod njihovim knezom, govori još jedna vijest u *De administrando imperio*. Tamo stoji da se Srbija prema sjeveru primiče Hrvatskoj, a prema jugu Bugarskoj.⁵⁰ Odatle pak slijedi da bi Dalmacija koja na sjever graniči s Bugarskom u aktualnom značenju druge polovice 9. stoljeća, koje tu jedino dolazi u obzir, bila upravo Hrvatska. Sokolovi su takvom utemeljenom pretpostavkom u hrvatskoj medievistici doista stekli trajnu zaslugu.

Drukčije pak stoje stvari kada u njihovu "nešto slobodnijem prijevodu" stoji: .. *a na sjever od Dalmacije (Hrvatske) jesu Bugari i Ister (Dunav). Južno od Ister (Dunava) onaj je dio*

⁴³ Usp. KATIČIĆ, 1993, str. 43-47, osobito str. 45-46.

⁴⁴ *Annales Regni Francorum ad annum 822*, MGHS 1, str. 209

⁴⁵ Vidi osobito *De administrando imperio* 30, 8-11, 75-76, 94-120 (sve o rimskoj provinciji Dalmaciji); 31, 10-20; 32, 21-27 u vezi s 29, 3-7; 36, 5-9.

⁴⁶ *Vita Basilii*, c. 52, PG 109, col. 304 CD: ... ἔτι γε μὲν καὶ τῶν ἐν Παννονίᾳ καὶ Δαλματίᾳ καὶ τῶν ἐπέκεινα τούτων διακειμένων Σκυθῶν, Κρωβάτοι φημὶ καὶ Σέρβλοι καὶ Ζαχλοῦμοι Τερβουნიῶται τε καὶ Καναλίται καὶ Διοκλητιανοὶ καὶ Πεντανοὶ... - ... a još i od Skita što su u Panoniji i Dalmaciji i onkraj njih, Hrvati, velim, i Srbi i Zahumljani, pa Trebinjani i Konavljani i Dukljani i Neretvani, ...". Ti se narodi tu nabrajaju sasvim jednako kao i u *De administrando imperio* 29, 63-65. Usp. LONČAR, 2002, str. 207-210 i 547.

⁴⁷ *De adm. imp.* 30, 75-77.

⁴⁸ *De adm. imp.* 31, 60-64.

⁴⁹ ŠIŠIĆ, 1952, str. 335 i 353, bilj. 17. - N. KLAIĆ, 1975, str. 227-231 i 1990, str. 59. - KOLEDAROV, 1979, str. 45. - BUDAK, 1994, str. 21-22. - GOLDSTEIN, 1995, str. 252.

⁵⁰ *De adm. imp.* 31, 117-119: ἡ γὰρ χώρα Σερβλίας ... πρὸς ἄρκτον πλησιάζει τῇ Κρωβατίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ - "jer zemlja Srbija prema sjeveru se primiče Hrvatskoj, a prema jugu Bugarskoj".

Sredozemnoga mora koje se naziva Jadransko ...⁵¹ U Alfreda, naime, na tim mjestima, i samo na ta dva mjesta, stoji *Istria*. Tu se, dakako, prvo pomišlja na Istru. Istina jest da se Dunav, upravo njegov doljnji tok sve do ušća, u antičkoj literaturi grčki zove "Ἰστρος", a latinski *Hister* ili *Ister*, pa se u tom "slobodnijem prijevodu" Alfredovo *Istria* uzima kao da je anglosaska varijanta upravo toga imena. Za to, međutim, nema nikakva opravdanja. Alfred, naime, u opisu zemalja južno od Dunava tu rijeku sve do njezina ušća zove *Donua*. Sasvim izričito piše: *Donua muda* - "dunavsko ušće". Ne rabi dakle ime *Ister* za doljnji tok te rijeke. U Alfreda nadalje stoji da je južno od toga *Istria* Jadransko more, a zapadno su od njega Alpe. Neposredno se onda nadovezuje opis položaja Italije, ograđene Alpana od mora pred Narbonskom Galijom sve do Dalmacije i njezina mora⁵². Sve to potpuno odgovara Istri, na koju se tu prvo i pomišlja. A svake dvojbe nestaje kad se uzme u obzir da Alfredov predložak, zemljopisni uvod u Orozijevu opću povijest, u tom odlomku višekratno spominje Istru (*Histria*) i prema njoj određuje položaj Mezije, Dalmacije, Panonije, Norika i Recije. Nju samu, međutim, ne nabraja među rimskim provincijama, što potpuno odgovara upravnom ustrojstvu kasnoga Rima. Spomen Istre je Alfred tu: očigledno preuzeo od Orozija.

Istina jest da se doljnji Dunav pod imenom *Ister* (upravo "Ἰστρος") u ranosrednjovjekovnoj topografiji dovodi u vezu s Bugarima. Tako npr. Konstantin Porfirogenet u *De administrando imperio* 40, 41-43: Πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἰστρος, ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμός. - "Približavaju se Turcima [tj. Madarima] na istočnoj strani Bugari, pri čem ih razdvaja Istar, rijeka koja se zove i Dunav." To je vjerojatno i potaknulo da se Alfredovo *Istria*, spomenuto u ranosrednjovjekovnom kontekstu skupa s Bugarima, shvati kao varijanta imena *Ister* i tumači kao da je njime označena rijeka Dunav u svojem doljnjem toku uz koju su prvotni Bugari bili uspostavili svoju vlast. Tu, međutim, valja naglasiti da nije moguće pozivati se na Konstantina Porfirogeneta ili na ikojega drugog pisca kako bi se dokazivalo što zemljopisno ime *Istria* znači u Alfreda Velikoga. Mjerodavan je tu samo kontekst njegova opisa i, dakako, poraba toga imena u zemljopisu njegova predloška Orozija.

Istina je i to da je zemljopisna predodžba o Dalmaciji do Dunava dobro potvrđena u ranosrednjovjekovnim vrelima toga razdoblja. Ona se susreće već u zapisu o darovanju kneza Trpimira Salonitanskoj (Splitskoj) crkvi datiranom 852., gdje se Dunav spominje kao granica salonitanske jurisdikcije, koja po tome obuhvaća gotovo čitavo područje hrvatske vlasti⁵³, zatim kod Konstantina Porfirogeneta kojega je zemljopisni opis zasnovan upravo na povijesno neutemeljenoj predodžbi o Dunavu kao granici rimske Dalmacije⁵⁴, te napokon u Tome Arhidakona kad govori o području nad kojim se prostirala vlast kraljeva Dalmacije i Hrvatske, a taj je podatak u 13. stojeću očito preuzeo iz nekog starijega zapisa splitske crkve⁵⁵. Podatak o Dunavu kao sjevernoj

⁵¹ MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL, 1999, str. 23.

⁵² Vidi gore str. 7-9.

⁵³ Usp. CD 1, 5, br. 3: ... *sancte Salonitane ecclesie ... in fatam matrem ecclesiam, que metropolis est usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum ...* - "Svetoj Salonitanskoj crkvi ... u rečenu majku crkvu, koja je metropola sve do obale Dunava i gotovo po svem kraljevstvu Hrvata."

⁵⁴ Osobito izričito u *De administrando imperio* 30, 8-11: Ἐκ παλαιοῦ τοῖνον ἢ Δελματία τὴν ἀρχὴν μὲν εἶχε ἀπὸ τῶν συνόρων Δυρραχίου, ἤγουν ἀπὸ Ἀντιβάρεως, καὶ παρετείνετο μέχρι τῶν τῆς Ἰστρίας ὄρων, ἐπλατύνετο δὲ μέχρι τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ. - "Od starine je pak Dalmacija počinjala od granice Drača, to će reći od Bara, i pružala se sve do istarskih gora, a širila se do rijeke Dunava". Vidi za tu zemljopisnu predodžbu još str. 29, 14-15 i 32, 18, a jasno se ona razabire i na drugim mjestima toga djela.

⁵⁵ THOMAS 13, 3-4: *Habebant namque ex successione sue originis patrum et proavorum dominium regni Dalmatie et Chroatie. Istaque fuerunt regni eorum confinia: ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Delmis, in quadam est quedam ecclesia, quam beatus Germanus Capuanus episcopus consecravit, sicut scriptum reperitur in ea, ab occidente Carinthia versus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatiae et Ystriae, ab aquilone vero a ripa Danubii usque ad mare Dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu* - "Imali su, naime, po nasljedstvu svojega roda, od očeva i pradjedova, gospodstvo nad kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske. A to su bile granice njihova kraljevstva: s istoka Delmina, gdje je bio grad Delmis u kojem je neka crkva koju je posvetio sveti German, biskup kapuanski, kako stoji napisano u njoj, s istoka je Karintija prema moru sve do grada Stridona, koji je sada granica između Dalmacije i Istre, sa sjevera pak od obale Dunava pa sve do Dalmatinskoga mora sa svom Maronijom i Humskim kneštvom." Spomen Karintije, što je mladi

granici Dalmacije bio je, dakle, čvrsto ukorijenjen u ranosrednjovjekovnoj pismenoj predaji Splitske crkve. To se, dakako, lijepo podudara s tumačenjem po kojem Alfredovo *Istria* na sjeveru Dalmacije nije nego oblik imena *Ister* ili *Hister* i označuje rijeku Dunav, pa se može učiniti kao da ga potvrđuje. Doista, Sokolovima valja priznati da tumačenjem Alfredova *Istria* kao imena za rijeku Dunav njegov opis dobiva punu suvislost i oštrinu. Sve to, međutim, ne može umanjiti težinu činjenica, ovdje odlučujuću, da se to ime za doljni tok Dunava u grčkoj i latinskoj književnosti ne javlja u tom obliku, a *Histria* se kao ime za poluotok Istru spominje u Alfredovu antičkom predlošku! Ostaje stoga pri tome da se u kontekstu opisa Dalmacije Dunav u Alfreda ne spominje.

Pri tom rasuđivanju ne valja zanemariti ni to da se u kontekstu Alfredova zemljopisa u kojem se javlja ime *Istria* jasno razabiru nesklapnosti pri orijentaciji prema stranama svijeta. Tako u njega stoji da je Dalmacija položena uz more na njegovoj sjevernoj strani. Istra je pak, kao i zemlja Bugara, njoj na sjever, a more je opet njoj na jug. A na sjever od Istre su Alfredu onda puste zemlje što se nalaze između Karantanije i Bugara. Očito je ta zbrka došla odatle što je Alfred slijedeći Orozija dalmatinsku obalu prikazao kao da se proteže od istoka prema zapadu, a ne, kako doista leži, od jugoistoka prema sjeverozapadu. To nas začuđuje jer je isto takav položaj Italije Orozije ispravno odredio, a od njega je to preuzeo i Alfred. Orozije, međutim, dosljedno stavlja Istru na zapad od Dalmacije kao što mu je Jadran na jug od nje, a Alfred ju stavlja na sjever od nje. Sve je to, dakako, zadavalo glavobolje komentatorima⁵⁶. Tu se pomišlja na utjecaj kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih zemljovida u kojima orijentacija često pokazuje otklone od zbiljske, koji put i pod utjecajem formata pergamene na kojoj su crtane. Pomišlja se tako da je ono "na sjever", kako se od Dalmacije smještaju Bugari i Istra, shvaćeno tako široko da obuhvaća i sjeveroistok i sjeverozapad. Uostalom, Alfred je, tako se barem čini, napisao da se Crno more nalazi zapadno (!) od Carigrada, a svakako da se Makedonija nalazi istočno (!) od njega. Nesklapnosti oko Istre, Dalmacije i panonske opustošene zemlje prema tomu su prava sitnica. Jasno je samo to da je Alfredova orijentacija tu poremećena višeslojnošću vrela iz kojih crpi podatke za svoj opis jadranskih predjela.

Važno je tu utvrditi i to da je Istra vrlo prisutna u kasnorimskim itinerarima, opisima cesta s podacima o postajama i udaljenostima, i u ranosrednjovjekovnom zemljopisu, što je oboje bitno utjecalo na horografsku naobrazbu Alfredova anglosaskoga kruga. Tako se u *Imperatoris Antonini Augusti itinerarium provinciarum* 265, 4 zacrtava put kopnom: *De Italia per Histriam in Dalmatia* - "Iz Italije preko Istre u Dalmaciju", a 270, 1-2 određuje udaljenost: *Item ab Aquileia per Istriam Salonas m. p. CXCVIII* - "Isto tako od Akvileje preko Istre u Salonu sto devedeset i devet tisuća koraka", te u *Imperatoris Antonini Augusti itinerarium maritimum* 496, 8-7 navodi udaljenost: *De Histria a Pola Iader in Dalmatia stadia CCCCL* - "Iz Istre od Pole

latinski oblik imena Karantanija, uspostavlja zanimljivu podudarnost s Alfredovim opisom, a jednako tako i to što se tu Dalmacija spominje naporedo s Istrom. Što su Delmina i u njoj grad Delmis, a to su nedvojbeno Duvanjsko polje i stari Delminium na njem, na istočnom rubu kraljevine, u skladu je s time što hrvatska vlast ne obuhvaća cijelu rimsku Dalmaciju, a prema *De administrando imperio* 30, str. 90-91 najistočnije su joj županije Imotska i Livanjska, koja je opet na svojem istoku obuhvaćala i Duvanjsko polje. Vidi se kako je Alfredov opis Dalmacije čvrsto uklopljen u kontekst ranosrednjovjekovnih vrela. A potvrđuje se i pretpostavka da je Tomina vijest o granicama vlasti dalmatinsko-hrvatske krune preuzeta iz znanto starijega zapisa.

⁵⁶ Najpotpunije i najpreglednije u BATELY, 1980, str. 200-203, osobito str. 202-203. Tu se navodi i uzima u obzir sva starija literatura o tom pitanju.

do Jadera u Dalmaciji četriristo i pedeset stadija", a 519, 3-4 nabrajaju se otoci *inter Dalmatiam et Histriam* - "između Dalmacije i Istre". Odatle se vidi da je pri opisu putova i udaljenosti na njima Istra igrala znatnu ulogu i da se suprotstavlja Dalmaciji kao ravnopravna veličina, što je za razumijevanje Alfredova opisa jadranskih predjela osobito važno. Anonimni pak geograf iz Ravene zna za *regio Istrie* i za granicu *inter provincia Liburnia et Histria*⁵⁷. Tu kao da je Istra postala i provincija, što je u Ravenjaninovo vrijeme, na početku 8. stoljeća, za razliku od kasne antike doista i bila. I to objašnjava zašto joj je kralj Alfred posvetio osobitu pozornost. Jedno je pak posve jasno i ne ostavlja prostora za ikakvu dvojbu. U Alfredovu se zemljopisu Dunav u vezi s opisom Dalmacije uopće ne spominje. Stoga se za to ne valja pozivati na nj!

Pokazalo se da ime *Dalmatia* u zemljopisu kralja Alfreda Velikoga u dva vremenska horizonta označuje dvoje. U starijem se kasnoantičkom javlja uz Ahaju i Istru, a u mladem i Alfredu suvremenom uz Bugare i Karantaniju, te onu pustu zemlju što leži među njima. U tom pak mladem sloju ono označuje Hrvatsku, upravo zemlju roda Hrvata pod vlasti njihova kneza. U Alfredovo vrijeme bio je to Branimir, *dux Cruatorum*, kako nam se sam predstavlja na natpisu nadenom u Šopotu kod Benkovca. Zemljopis kralja Alfreda po tome je vrelo za ranosrednjovjekovnu povijest Hrvata u nekada rimskoj Dalmaciji. Granica s Bugarima na sjeveru, koja se u njoj navodi, pokazuje da se vlast hrvatskoga kneza protezala na sjever i preko povijesnih granica te provincije, da je dopirala i do dijelova nekadašnje rimske Panonije, sve do zemlje opustošene u nasrtajima naroda sa sjevera na kraju antike: početku srednjega vijeka, uspostavom avarske vlasti u njoj i konačno u ratovima u kojima su Franci pod Karlom Velikim oborili tu vlast i uspostavili svoju nad širokim prostranstvima sve do srednjega toka rijeke Dunava, pa i do Tise. U tim su predjelima postali susjedi Bugara, koji su predstavljali moćnu vojnu silu, pa je to neminovno dovelo i do sukoba. U ratovima što su uslijedili pomicala se granica s istoka na zapad i sa zapada na istok. Alfredova pak vijest da su Hrvatskoj na sjever bili Bugari, kao što znamo gdje se bila uspostavila i učvrstila bugarska vlast i odakle se širila, vodi nas u Podunavlje. Ima dobra razloga pretpostaviti da je u 9. stoljeću onuda tekla granica između Bugara i Hrvata. Tako ju je potegao i Koledarov u svojoj temeljitoj monografiji i unio u karte što ih tamo donosi u prilogu⁵⁸. A time što se na sjever od Dalmacije spominju ne samo Bugari, nego posredno preko Istre i pustoš koja se prostirala zapadno od njih, ulazi implicitno u taj kontekst i Drava i granica na njoj, kako je to, uostalom, Koledarov i ucrtao u svoju kartu. Tek ne može se za upravo takav potez granice pozivati na svjedočanstvo kralja Alfreda jer on to ne spominje. Tragovi ranosrednjovjekovne hrvatske prisutnosti na prostoru između Drave, Dunava i Save nisu još dovoljno istraženi niti kritički preispitani, pa tako ni pitanja što se postavljaju s njima u vezi još nisu dobila odgovore pri kojima bismo se mogli primiriti⁵⁹.

Trajna je zasluga Sokolovih što su u svojoj knjizi upozorili na sve to. Ne znamo, međutim, kako upravo treba odrediti tu granicu i svaka je kartografija pri tome samo izraz slobodne procjene.

⁵⁷ *Itineraria Romana, Itineraria 1*, 39 (265, 4), 78 (149, 6-7), 83 (519, 3), 40 (270-272); 2, 67, 48 i 68, 7.

⁵⁸ КОЛЕДАРОВ, 1979, karta br. 7.

⁵⁹ Usp. SOKOL, 1990; 1994, str. 46-52; isti, 1996. - ISTI, 1997, osobito str. 137-138. - MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL, 1999, str. 20, 25 i 73-97.

⁶⁰ КОЛЕДАРОВ, 1979, str. 74.

⁶¹ Usp. GJUŠEV, 1973, str. 100. - BATELY, 1980, str. 201-202 i literaturu koja se tamo navodi.

Alfred tu ne spominje Dunav. I Koledarov, koji tu granicu povlači od Save nešto malo iznad Srijemske Mitrovice na Dunav negdje kod Iloka, ne pomišlja na to da bi ono Alfredovo *Istria* bilo ime te rijeke. U indeksu njegove knjige stoji sasvim izričito:⁶⁰ Jednako je to shvatio i Gjuzelev i svi drugi istraživači koji su se bavili Alfredovim zemljopisom.⁶¹ Za takvo tumačenje, kako se pokazalo, i nema valjana razloga. No ono što u Alfreda doista stoji o Dalmaciji izvrsno se uklapa u kontekst drugih vijesti što potječu iz 9. i 10. stoljeća. Time su naša povijesna istraživanja nedvojbeno obogaćena. Imamo stoga razloga da Sokolovima budemo istinski zahvalni!

Vrela:

BATELY	<i>The Old English Orosius</i> , edited by Janet Bately. Published for the Early English Text Society by the Oxford University Press, London - New York - Toronto 1980.
CD	<i>Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae</i> - Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, svezak 1, uređio Marko Kostrenčić, sakupili i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, Zagreb 1967.
<i>De adm. imp.</i>	Constantine Porphyrogenitus, <i>De Administrando Imperio</i> . Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins. New, revised edition, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, District Columbia, 1967.
Itineraria	<i>Itineraria Romana</i> , volumen prius: <i>Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense</i> , edidit Otto Cuntz, Lipsiae 1929; volumen alterum: <i>Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica</i> , edidit Joseph Schnetz, Lipsiae MCMXL.
MGHS	<i>Monumenta Germaniae Historica, Scriptores</i> , edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae.
MMFH	<i>Magnae Moraviae fontes historici</i> 3, Brno 1969.
MPH	August Bielowski, <i>Monumenta Poloniae historica</i> 1, Kraków 1864.
OROSE	Orose, <i>Histoires (Contre les Païens)</i> , Tome I, Livres I-III, texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud Lindet, Paris, Les Belles Lettres, 1990.
OROSIUS	Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII, accedit eiusdem Liber apologeticus,

- recensuit et commentario critico instruxit Carolus Zangemeister, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 5, editum consilio et impensis Academiae Litterarum Caesareae Vindobonensis, Vindobonae MDCCCLXXXII
- PG Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, Turnholti.
- PL Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, Turnholti
- SWEET *King Alfreds Orosius*, edited by Henry Sweet, M.A., Part I: Old-English Text and Latin Original. Published for the Early English Text Society by N. Trübner & Co., London 1883.
- THOMAS *Historia Salonitana Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* - Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika. Predgovor, latinski tekst i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija "Toma arhidakon i njegovo djelo" Radoslav Katičić, Književni krug, Split 2003.

Literatura:

- BARRINGTON, D., *The Anglo-Saxon Version from the Historian: Orosius by Ælfred the Great, together with an English translation from the Anglo-Saxon*, London 1773.
- BOSWORTH, J., *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London 1859. Tomu je izdanju dodan opsežan uvod i engleski prijevod, koji je otisnut već u jubilarnom izdanju: *The whole Works of King Alfred the Great*, London 1858.
- BRANDT, M., *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 1. izdanje, Zagreb 1995.
- BUDAK, N., *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994.
- EIGLER, U., Orosius, Paulus (?), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum 9*, Stuttgart - Weimar 2000, str. 53-54.
- DVORNIK, F., *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949.
- EKBLOM, R., Alfred the Great as Geographer, *Studia Neophilologica* 14/5, 1942/3, str. 115-144.
- GEIDEL, H., Alfred der Große als Geograph, *Münchener geographische Studien* 15, 1904.
- GJUSELEV, V., Bulgarien und die Balkanhalbinsel in den geographischen Vorstellungen des angel-

- sächsischen Königs Alfred der Grosse [sic!] (871-901), *Byzantinobulgarica* 4, Sofia 1973, str. 91-104.
- GOLDSTEIN, I., *Hrvatski ranu srednji vijek*, Zagreb 1995
- GULDESCU, S., *History of Medieval Croatia*, the Hague 1964.
- IIAVLÍK, L., Slované v anglosaské chorografii Aliréda Velikého, *Vznik a počátky Slovanu* 5, Praha 1964, str. 53-85.
- KATIČIĆ, R., *Uz početke brvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split 1993.
- KATIČIĆ, R., *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995.
- KLAIĆ, N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, II. izdanje, Zagreb 1975.
- KLAIĆ, N., *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990
- КОЛЕДАРОВ, П., *Политическа география на средновековна българска държава. Първа част. От 681 - 1018*, Българска академия на науките. Институт за история, София 1979.
- LABUDA, G. *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*. Warszawa 1960.
- LABUDA, G., *Źródła a skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny, Fontes septentrionales 1*, Warszawa 1961
- LINDERSKI, J., Alfred the Great and the Tradition of Ancient Geography, *Speculum* 39/3. 1964.
- LONČAR, M., *Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima*. Doktorska disertacija (elektronski ispis), Zadar 2002
- MALONE, K., King Alfreds North. A Study in Medieval Geography, *Speculum* 5, 1930, str. 139-167.
- MATIJEVIĆ SOKOL, M. - SOKOL V., *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Zagreb - Milano 1999.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 1*, Zagreb 1977.
- RAČKI, F., Biela Hrvatska i biela Srbija, *Rad JAZU* 52, 1880, str. 141-189.
- SCHILLING, H., *König Ælfreds angelsächsische Bearbeitung der Weltgeschichte des Orosius*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Leipzig, Halle a. S. 1886.
- SOKOL, V., Panonija i Hrvati u 9. stoljeću, *Izdanja Hrvatskoga arheološkog društva*, sv. 14, Koprivnica 1990, 193-195
- SOKOL, V., Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno razdoblje. *Zagreb prije Zagreba*, Zagreb 1994, str. 46-52.
- SOKOL, V., Doba između antike i ranoga srednjeg vijeka na području Zagreba, *Starohrvatska*

- spomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992, Exegi monumentum, Znanstvena izdanja 3, Zagreb 1996, str. 43-49.
- SOKOL, V., Arheološka baština i zlatarstvo, *Hrvatska i Europa 1*, Zagreb 1997, str. 116-146.
- ŠAFARIK, P. J., *Slowanské starožitnosti 1-2*, Praha 1835.
- ŠIŠIĆ, F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1952.
- THORPE, *The Life of Alfred the Great, Translated from the German of Dr. Pauli, to which is Appended Alfred's Anglo-Saxon Version of Orosius with a Literal English Translation*, London 1853; 2 izd. London 1878.
- TUREK, R., Kmenová území v Čechach, *Časopis Národního Musea 121*, 1952, str. 3-46

In dieser Abhandlung wird die angelsächsische Bearbeitung der spätantiken Weltgeschichte des Paulus Orosius vom englischen König Alfred dem Großen oder einem seiner engsten literarischen Mitarbeiter als Quelle für die Geschichte des kroatischen Frühmittelalters dargestellt. Angeführt und besprochen wird alles, was in ihr für diese Geschichte relevant sein kann. Dabei wird die Bearbeitung mit ihrer lateinischen Vorlage genau verglichen. Es wird auch eine unlängst veröffentlichte Deutung erörtert, der zufolge in ihr eine Nachricht enthalten ist, der zu entnehmen wäre, dass die Grenze zwischen Kroatien und Bulgarien in der zweiten Hälfte des 9. Jh. an der Donau verlief. Es wird gezeigt, dass eine solche Annahme jeder Grundlage entbehrt, es aber verdienstvoll bleibt, auf diese bisher nicht beachtete Nachricht aufmerksam gemacht zu haben, weil diese tatsächlich dahingehend zu verstehen ist, dass zu jener Zeite das Land der Kroaten an das der Bulgaren angrenzte und diese Grenze irgendwo im weiteren Bereich des Donaulandes verlaufen ist. Dadurch wird das, was den kargen Angaben frühmittelalterlicher Quellen schon bisher zu entnehmen war, zusätzlich erhärtet.

Dalmatia in der
Geographie Alfreds
des Großen
Zusammenfassung